

בענין לפני עור

לא תקלל חרש ולפנ"ע לא תתן מכשל (יט, יד)

לפני עור באיסור דרבנן

איתא בע"ז (כב, א) רשב"א אומר לא ישכיר אדם שדהו לכותי, מפני שנקראת על שמו וכותי זה עושה בו מלאכה בחולו של מועד כו'. ואקשינן בגמ', מאי איריא מפני שנקראת על שמו, תיפוק ליה משום לפנ"ע לא תיתן מכשול כו', וכתבו בתוס', דמכאן יש להביא ראיה למה שפירש ר"ת, דשייך למימר לפנ"ע אף במידי דלית ביה איסורא אלא מדרבנן, דהא מלאכה דחולו של מועד אינה אסורה אלא מדרבנן כדפירש ר"ת.

אכן הרמב"ן חולק אתוס' והוכיח מגמ' זו דפריך אמלאכת חוה"מ ותיפו"ל משום לפנ"ע, דמלאכת חוה"מ דאורייתא היא, דאאיסורא דרבנן ליכא משום לפנ"ע, ומה שמצינו היתירים מסויימים במלאכת חוה"מ כגון דבר האבד אי נמי לכלה וכד', היינו משום דנהי דעיקר האיסור דאורייתא הוא, מ"מ אמרינן דהכתוב מסרה לחכמים שהם יבחרו מה יהיה אסור ומה יהיה מותר.

הרי לנו מחלוקת ברורה בין הרמב"ן והתוס' בעצם איסור לפנ"ע, אי שייך גם באיסורי דרבנן או רק באיסורי תורה. דלהתוס' נאסר גם באיסור דרבנן אך לרמב"ן לא. וכדברי הרמב"ן הבינו גם התוס' בחגיגה (יח, א ד"ה חולו של מועד) עי"ש.

המנחת חינוך (מצוה רלב) הביא לדברי התוס' בחגיגה דכתבו התוס' כשי' הרמב"ן, ותמה עליהם דשיטה זו אינה מובנת כלל ועיקר וכי גרע המכשיל חברו באיסור דרבנן, מהמשיאו עצה שאינה הוגנת לו במילי דעלמא, דעובר על לאו מן התורה כמבואר בע"ז (טו, ב), וברמב"ם (רוצה יב, יד). וצ"ע.

שתי דינים איסור לפני עור

ונראה ליישב על פי מה ששמעתי מהגר"ש פיישר זצ"ל, שאמר שבלאו דלפנ"ע ישנם ב' דינים. הא' גדר של מכשיל כחוטא, היינו שיסוד האיסור הוא על המכשיל המאכיל, שכשם שאסרה תורה לאכול איסורים ה"נ אסור להכשיל לאחרים, והרי הוא בכלל האיסור של האוכל, שחלק מן האיסור דלאכול הוא לא להאכיל. ולפ"ז היכא שליכא איסור על המכשיל עצמו, ה"נ לא יהיה לו איסורא דלפנ"ע להאכילו לאחרים. ויסוד לזה מצאנו במה שהביא הפר"ח (יו"ד סב, ג) בשם האמונת שמואל (סי' יד) דכל היכא דשרי לדידיה אינו עובר בלפנ"ע.

והב' גדר של גרמא בנזקין, במה שגורם היזק ומכשול לחברו ע"י שמכשילו או משיאו עצה שאינה הוגנת לו, ויסוד לזה מצאנו בדברי היד רמ"ה בפרק לא יחפור (כו, א) שכתב שאיסורא דגרמא בנזקין נלמד מהלאו דלפנ"ע.

לפני דלפני

ונראה לי להביא ראיה ליסוד זה, מדברי התור"ד (ע"ז כא, א) אהא דאמר שם אביי אלפני מפקדינן אלפני דלפני לא מפקדינן. וכו' התור"ד, דכל ההיתר של לפני דלפני הוא רק כשהמקבל יודע מהאיסור והוי מזיד עלה, אבל אם אינו יודע אין היתר זה.

ולכאורה צ"ע בדבריו, דמאי שנא, דהא איסור של לפנ"ע יש אפילו כשהמקבל הוי מזיד, ואע"ג שבדגול מרבבה (יור"ד סי' קנא) בדעת הש"ך (סק"ו) למד שאין לפנ"ע במזיד, מיהו כבר נקטו האחרונים שכוונת הש"ך שם הוא רק שבמומר אין לפנ"ע, אבל במזיד בעלמא ודאי שיש לפנ"ע, ועיין בסה"מ להרמב"ם דמקרי עור משום דתאוותיו מעוורים עין שכלו, הרי לן להדיא דגם במזיד שייך לפנ"ע, וא"כ מאי נ"מ בין לפני דלפני בזה.

אכן לפי יסוד הדברים דלעיל שפיר דמי, די"ל שבלפני דלפני אין את גדר האיסור של מכשיל כאוכל, מאחר דיש בו שתי גרמות אי אפשר ליחסו למאכיל דליהוי כאוכל, ורק את האיסור של גרמא בנזקין אפשר דאיכא בזה, דמאחר שהכשילו וגרם לו היזק, יש איסור. ומאידך נראה, דהאיסור דגרמא בנזקין איכא רק בשוגג ולא במזיד, דמה שייך במזיד לחייבו על גרמא בנזקין, הלא כיון שהברירה בידו לא לעבור, והוא יודע מהאיסור וחפץ בו, מה שייך בזה לומר שגורם לו חברו היזק. זה דומה למשיאו לחברו עצה שאינה הוגנת לו, ואומר לו במפורש שהיא עצה רעה ולא

כדאי לו לנהוג כמותה, והלה הלך ועשאה, כלום יש לו לתבוע את חברו, הלא אמר לו מפורשות כי לא כדאי לו לנהוג כן, ואם נהג כן, הרי דאיהו הוא דאזיק אנפשיה ולא חבירו קא גרם לו זאת. אולם גבי איסורא דמאכיל כאוכל, איכא שפיר אף במזיד, שהרי איסור זה ביסודו רמי על המכשיל גופיה שלא להכשיל ולהאכיל לחברו איסור, ולא שנא אי חברו הוה שוגג בדבר או מזיד.

ואם כנים הדברים, דברי התורי"ד מישבין היטב, דבלפני דלפני לא אסרינן רק בשוגג דאיכא למיתי עלה משום גרמא בנזקין, אבל במזיד שרי דלא משום גרמא בנזקין איכא למיתי עלה ולא משום איסורא דמאכיל כאוכל וכמש"נ, שבלפני דלפני ליכא משום מכשיל כאוכל, ובמזיד ליכא משום גרם היזק.

מאכיל כאוכל

ומעתה, על פי כל משנ"ת, נתנה ראש ונשובה לקושית המנ"ח אשיטת הרמב"ן והתוס' בחגיגה, דאמאי בכל איסור דרבנן אינו עובר אלפנ"ע דאורייתא, הלא לא גרע ממשיאו עצה שאינה הוגנת לו.

דנראה דאי הוי במזיד לא קשה מידי, דמצד האיסור דגרמא בנזקין הא ליכא, ומצד האיסור דמכשיל כאוכל י"ל שלא שייף אלא באיסור דאורייתא, דמאחר שנכתב איסור זה בתורה על האוכל, והוסיפה התורה גם עוד איסור דלפנ"ע, אזי אמרינן שהגדר הוא, שהוסיפה בזה התורה איסור על המאכיל כאוכל, אבל באיסור דרבנן שאינו כתוב בתורה, מי ימר דאמרינן לאיסורא דמאכיל כאוכל. זאת ועוד דאפשר דהרמב"ן אזיל לשיטתו, דס"ל דהלאו של לא תסור לא כולל איסורי דרבנן.

וע"ע בחידושי הרמב"ן ריש מסכת מכות, דמי שמעיד על כהן שהוא בן חלוצה אינו לוקה משום לא תענה ברעך עד שקר, וע"ע בחי' הגרע"א שם ואכמ"ל.

אלא דנראה דאכתי אין דברינו הנ"ל מספיקין, דבזה לא מיתרצא, אלא כשהוי מזיד, אבל אי הוי שוגג אכתי אפשר לדון שפיר משום איסור דלפנ"ע מדאורייתא.

דברי הנתיה"מ בגדר איסור דרבנן

אכן נראה דהיכא דהוי שוגג, יש לדון לפטור באופן אחר. דהנה ידועים הם דברי הנתיבות המשפט (רלד, ג) בהא שפסק המחבר שהמוכר לחברו דבר שאיסור אכילתו מדברי סופרים, אם היו הפירות קיימים, מחזיר לו הפירות ונוטל דמיו. ואם אכלם אכל, ואין המוכר מחזיר לו כלום. וכתב עלה הש"ך (סי' קיט) דאפילו המותר יותר משוויו א"צ להחזיר.

והק' הנתיה"מ דכיון שהמקח בטל הוי כמזיק או כאוכל שלא במקח, ולמה יצטרך לשלם יותר משוויו. וכתב לחדש, דאפשר דאף דבאיסורי תורה אפילו אוכלן בשוגג צריך כפרה ותשובה להגין מן היסורין, מ"מ באיסור דרבנן א"צ שום כפרה, וכאילו לא עבר דמי, וממילא דאין לו עונש כלל על השוגג באיסור דרבנן, והרי הוא להאוכל כאילו אכל כשירה, ומשו"ה צריך לשלם כל דמי הנאתו יעו"ש.

ומקובל לפרש יסוד דבריו דשאני איסורי תורה מאיסורי רבנן, דאיסורי תורה הויין חפצא דאיסורא, ולפיכך גם האוכלן בשוגג הא למעשה קא אכל חפצא דאיסורא וצריך כפרה. אבל איסורי רבנן, לא הוי איסורי חפצא כלל, אלא החפצא הוי של היתר, וכל האיסור קאי על הגברא, במה שלא שמע לדברי חכמים, וכדילפינן לה מקרא לא תסור מן הדבר אשר יגידו לך ימין ושמאל. ולפיכך היכא דשגג באיסור דרבנן, כיון שהוי שוגג הרי דאינו מתכוין לסור ולמרוד בדברי חכמים, וא"כ לא קא עביד שום איסורא כלל, והוי כאילו אכל מן הכשירה.

ולפי"ז י"ל שכל איסורי דרבנן מיתסרי משום שם איסור כללי, במה שמרד ולא שמע לדברי חכמים. אכן, בספר קונטרס דברי סופרים להגר"א וסרמן זצ"ל הוכיח מהרמב"ם שגם באיסורי רבנן יש "חילוקי שמות", ר"ל שלא לבד שלא שמע לקול חכמים, אלא שבכל איסור ואיסור יש את"השם" שלו. לדוגמא האוכל בשר עוף בחלב עבר על איסור בשר בחלב, והבועל שניה לעריות עבר על איסור ערוה. הוכיח כדבריו ממש"כ הרמב"ם (סוטה ב, ה) כל איש שבא ביאה אסורה מימיו אחר שהגדיל אין המים המאררים בודקין את אשתו, ואפילו בא על ארוסתו בבית חמיו שאסורה מדברי סופרים אין המים בודקין את אשתו שנ' (במדבר ה, לא) ונקה האיש מעון והאשה ההיא תשא את עונה, בזמן שהאיש מנוקה מעון האשה נושאה את עונה, ואי נימא דכל האיסורין של דבריהן, איסורן הוא רק משום לא תסור גרידא, א"כ אמאי אין המים בודקין את אשתו, הא אין זה מאיסורי ביאה. ודבר פשוט הוא דהקפידא

דמנוקה מעון הוא רק על ביאות אסורות ולא בשאר עוונות, אלא ודאי דס"ל להרמב"ם דאיסור דאסרו חכמים נהפך לאיסור מצד עצמו, ולפיכך איסור ארוסות הוא איסור מצד עצמו והוי מאיסורי ביאה.

עוד ראייה יש להביא ממש"כ הרמב"ם (ממרים ד, א) גבי זקן ממרא, וכן אם חלק עליהן בגזירה מן הגזירות שגזרו בדבר שיש בשגגתו חטאת וזדונו כרת, כגון שהתיר החמץ ביום י"ד בניסן בשעה ששית, או שאסרו בהנאה בשעה חמישית, הרי זה חייב מיתה. ואי נימא שכל האיסור במה שאסרו חכמים חמץ בשעה ששית הוא רק מצד השם הכללי של לא תסור, א"כ אמאי יחשב גזירתן בחמץ בפסח, כדבר שיש בשגגתו חטאת וזדונו כרת, נהי דאיסור חמץ בפסח הוי דבר שיש בשגגתו חטאת וזדונו כרת, מ"מ לענין איסור דרבנן מאי נ"מ אי הוי גזירתן בדבר שיש בשגגתו חטאת וזדונו כרת או לא, מאחר שכל האיסור הוא רק משום לא תסור. והגרא"ו ז"ל הביא שם לדברי הכס"מ דהטעם שחמץ מקרי דבר שיש בו כרת הוא משום דאם קידש אשה בחמץ הזה לדברי החכם אינה מקודשת, וא"כ נוגע הוא לכרת. עיי"ש שהתקשה בזה, שהרי הרמב"ם רק אח"כ הביא דברים דבאין לידי כרת בעקיפין, משמע שכאן נחשב כדבר שיש בו כרת מצד עצמו, היינו מצד איסור חמץ בפסח, דיש כח לחז"ל לחדש איסור בעצם, ולפיכך שפיר נחשב גזירתן באיסור חמץ בפסח כדבר שיש בו כרת.

עוד ראייה שמעתי ממו"ר הגר"ז אפשטיין זצ"ל, ממה שנחלקו הבה"ג והרמב"ם (סה"מ שורש א) אי מנינן מצוות דרבנן בכלל תרי"ג מצוות. דהבה"ג מנה בכללם כמה וכמה מצוות דרבנן, והרמב"ם חלק עליו ולא מנאן. עיי"ש שהשיג על הבה"ג מההיא דמכות (כג, ב) דרש ר' שמלאי תרי"ג מצוות נאמרו למשה מסיני, שנאמר תורה צוה לנו משה, תורה בגימטריא תרי"ג, אנכי ולא יהיה לך מפי הגבורה שמענום. דמשמע דאין התרי"ג מצוות כוללות מצוות דרבנן כלל, אלא רק מצוות דאורייתא מה שצויה לנו משה. והשתא, אי נימא דכל מצוות דרבנן אינן אסורין אלא משום האיסור והשם הכללי של לא תסור, א"כ טפי היה לו להרמב"ם להשיג על הבה"ג איך מנה כמה וכמה מצוות דרבנן, הרי כולם אינם אלא משם מצוה אחת של לא תסור ותו לא, אלא ע"כ שמודה הרמב"ם שאסורין הן מחמת עצמן, ויש בהן במצוות ואיסורין דרבנן שמות מחולקין, אלא שבכל זאת השיג שעכ"פ אין זה ממשו רק מדרבנן ואין לכלול אותם בכלל המנין דתרי"ג מצוות.

הוכחה משיטת הרמב"ן

והנה כל זה הוא בדעת הרמב"ם, אבל בדעת הרמב"ן ביאר הגר"ח, דסבר שבאמת ליכא בכל איסורי דרבנן אלא שם אחד לא תסור ותו לא. דהא דעת הרמב"ן בהשגותיו לסה"מ צ" (שורש א) דאינו נעשה זקן ממרא על של דבריהן כלל, ואפילו בדבר ששגגתו חטאת וזדונו כרת כחמץ בפסח. וז"ל שם, ואני אומר, שאם קדש בחמץ משש שעות ולמעלה ובא אחר וקדשה קידושין גמורין, והורה הזקן שהיא מותרת לראשון ואסורה לשני ולכל אדם, והם הורו שהיא אשת השני, אע"פ שהתיר דבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת ממש, כיון שאין מחלקותו אלא מחמת דבר של דבריהן, אינו נעשה זקן ממרא, דלא קרינן ביה על פי התורה, עכ"ל.

ונראה לבאר יסוד דבריו על פי חידוש דברי הנתיבות דלעיל, שבאמת כל גדר האיסור הוא רק שמורד ואינו שומע לדברי חכמים, ולפיכך כולהו איסורי דרבנן שוין הן בגדרן ובאיסורן במה שאינו שומע לדברי חכמים, ודבר זה אינו דבר ששגגתו חטאת וזדונו כרת, ולפיכך אין מחלוקתו של זקן ממרא בדבר זה נחשבת בדבר שזדונו כרת ושגגתו חטאת, אף שעל ידה יגרם דבר שזדונו כרת.

ישוב קושית המנ"ח

ומעתה אפשר ליישב קושית המנ"ח הנ"ל, שהקשה שבכל איסור דרבנן אמאי לא יעבור אלפנ"ע דלא גרע ממיאור עצה שאינה הוגנת לו, וכבר כתבנו שאי הוי מזיד לא קשה דכל גדר האיסור דלפנ"ע באיסור דרבנן הוא רק מצד הגרמא בנזקין, ובמזיד ליתא. אך אכתי קשה אי הוי שוגג אמאי לא יעבור.

אכן דלפי מה שנתבאר דכל עיקר גדר איסורי דרבנן הוא רק במה שלא שמע לדברי חכמים, ומה"ט חידש הנתיבות דאי הוי שוגג לא קא עבר באיסור כלל, א"כ מי שגרם להכירו לעשות איסור דרבנן בשוגג באמת לא הכשילו במידי, דהא בשוגג לא נחשב שמרד הוא בדברי חכמים, וממילא לא יעבור אלפנ"ע.

חד עברא דנהרא

עוד הק' המנ"ח על הסוברים דבאיסור דרבנן איכא לאו דלפנ"ע, מההיא דב"מ (סח, ב) בני דרב עיליש נפק עלייהו

ההוא שטרא דהוה כתיב ביה פלגא באגר ופלגא בהפסד, פ"י דהו"ל אבק רבית דנאסר מדרבנן, אמר רבא רב עיליש גברא רבה הוא ואיסורא לאינשי לא הוי ספי, דאי איכא לאו דלפנ"ע באיסורא דרבנן, א"כ למה ליה לרבא לתלות הא מלתא דלא הוי ספי ר' עיליש איסורא, משום דגברא רבה הוא, תיפו"ל דלכו"ע אסור להכשיל חברו באיסור דרבנן משום לפנ"ע. אלא מוכח דבאיסור דרבנן ליכא לפנ"ע.

וכבר דן בקושיא זו בשו"ת הרדב"ז (ח"ה סי' רטו), ותי' דהתם מיירי בחד עברא דנהרא, היינו שהמלוה יכול ליקח מאחרים, וכל כה"ג ליכא משום לפנ"ע כדאמרינן בע"ז (ו, ב), במושיט כוס יין לנזיר דלא מחייב משום לפנ"ע אלא אי קאי בתרי עברי דנהרא, אבל אי קאי בחד עברי דנהרא שיכול ליקח בעצמו, לא עבר המושיט אלפנ"ע.

ויש לעיין בדבריו, דהנה המשנ"ל (מלוה ולוה ד, ב) כתב דההיתר דחד עברא דנהרא שייך רק היכא דבלעדיו האיסור דלפנ"ע לא היה נעשה, כגון דאם לא היה מושיט זה הכוס היה יכול ליקחו בעצמו, אבל אם לא היה העובר יכול ליקחו בעצמו, רק שיש לתלות שיהודי אחר היה נותנו לו במקומו, הרי בשביל זה לא יפטר זה המושיט לו עכשיו משום לפנ"ע, מאחר דסוכ"ס אין יכול העובר לעבור בלי שיכשילוהו אחרים ויעברו בלפנ"ע.

וכדבריו משמע בתוס' (חגיגה יג, א ד"ה אין), דהקשו למה לי קרא מיוחד דאין מוסרין דברי תורה לעכו"ם, תיפו"ל דעכו"ם העוסק בתורה חייב מיתה כדאמרינן בסנהדרין (נט, א), וא"כ המלמדו עובר אלפנ"ע לא תתן מכשול. ותירצו, דהכא מיירי אפילו היכא דאיכא עכו"ם אחר שרוצה ללמדו דליכא לפנ"ע כדאמרינן בע"ז (ו, ב) דהמושיט כוס יין לנזיר עובר אלפנ"ע, והני מילי דקאי בתרי עברי דנהרא, שבלאו נתינתו א"א להביאו אליו, אבל אי לאו הכי אינו עובר אלפנ"ע, ה"נ אפילו במקום שעובד כוכבים אחר רוצה ללמדו, דליכא לפנ"ע אסור מקרא מיוחד, ע"כ.

ויל"ד אמאי נקטו התוס' דאיכא עכו"ם אחר שרוצה ללמדו, אמאי לא כתבו דיש אחר, והיה במשמע נמי ישראל אחר, אלא משמע כהמשל"מ, דאילו לא היה רק ישראל אחר שרוצה ללמדו, א"כ נמצא שלמעשה א"א לו לעבור בלי שיכשילוהו אחרים ויעברו על לפנ"ע, וכל כה"ג עובר המכשיל אלפנ"ע וכדברי המשל"מ.

ואמנם יסוד סברתו של המשל"מ צ"ב, אך אכתי ע"פ העולה מדבריו יש לעיין בתירוצו של הרדב"ז הנ"ל גבי רב עיליש, דנהי דאיירי בחד עברא דנהרא דיכול ליקח מאחרים, מ"מ הלא למעשה אין המלוה יכול לעבור בעצמו בלי שמי שהוא יקח ממנו ויכשילוהו ויעבור אלפנ"ע. ולפום סברת המשל"מ כל כה"ג שבהכרח יצטרך מישהו לעבור אלפנ"ע כדי להכשילו, ליכא להאי היתרא דחד עברא דנהרא, ועובר אלפנ"ע. וצריכים אנו לדחוק, דמיירי בכה"ג שרק נכרי היה לוקחו ממנו, ונכרי אינו מצווה אלפנ"ע, ונמצא שהיה יכול לעבור בלי שיעברו בלפנ"ע, וצ"ע.

דקדוק בלשון הכתוב לפני עור לא תתן מכשול

כתב החינוך (מצוה רלב) לא להכשיל בני ישראל, לתת להם עצה רעה. אבל ניישר אותם כשישאלו עצה, במה שנאמין שהוא יושר ועצה טובה. שנאמר ולפנ"ע לא תיתן מכשול. ולשון ספרא לפני סומא בדבר והיה נוטל ממך עצה אל תתן לו עצה שאינה הוגנת לו. עוד כתב שם, דזה הלאו כולל כמו כן מי שיעזור עובר עבירה שהוא מביא אותו שיתפתה בזולת זה לעבור פעמים אחרים עוד. וכן כתב הרמב"ם (רוצה יב, יד) ובסה"מ (לאוין רצט).

וכתב המנ"ח דנראה מדברי החינוך והרמב"ם שפירשו שאיסור לפנ"ע אינו אלא שלא להשיא חברו עצה שאינה הוגנת, ולא להכשילו באיסורין, ולא איירי בנותן מכשול ממש לפני חברו, דבזה אינו עובר. והקשה דהרי מבואר ביבמות (כד, א) דבכל התורה כולה אין מקרא יוצא מידי פשוטו, חוץ מהפסוק דוהיה הבכור (דברים כה, ו), וא"כ נהי דהנרמז בו אמת, ולא כמו הכותים והצדוקים המפרשים כפשוטו, מ"מ דין זה גם הוא אמת, דמן התורה אסור להכשיל העור בדרך.

ובהמשך דבריו (שם) הביא מהקרנן אהרן שפירש, דכיון דכתיב בלשון הפסוק לא תתן מכשול, ואי בסומא ממש איירי הוה ליה למיכתב לא תשים מכשול, שמשמעו שמניחו בפניו, אלא ע"כ דרק במשיא לחברו עצה שאינה הוגנת, אי נמי במכשילו בעבירה איירי, ואתי לישנא דלא תתן בדייקא, שמשמעו שנותן לו עצמו.

אי הוי לאו שאין בו מעשה

החינוך עצמו כתב שעל לאו דלפנ"ע, אין לוקין משום דהוי לאו שאין בו מעשה. והעירו האחרונים דבשלמא המשיא לחברו עצה שאינה הוגנת, הוי שפיר אין בו מעשה, אבל המכשיל חברו באיסור, כמו המושיט כוס יין לנזיר וכדומה, יש בו מעשה, ואמאי לא ילקה.

היכא שאפשר לעבור גם בלי מעשה

ואכן יש שרצו לומר דהחינוך אזיל לשיטתו דבמצוה שד"מ גבי לאו שלא לעבוד בעבד עברי עבודת בזיון כמו עבד כנעני, כתב החינוך דהיכא דעבר על מצוה זו ועבד בעבד עברי בעבודות הבזויות, אין בו חיוב מלקות, לפי שאין בו מעשה, כי יכול לעבור עליו בדברים בעלמא, כי בדברים יווסר עבד לעשות מלאכתו בזויה או נכבדת, ומטעם זה שוב אינו לוקה אף כשיעבור במעשה, דסבר החינוך דכל לאו שיכול לעבור בלי מעשה, אז אפילו אם עבר עליו במעשה, אפ"ה לאו שאין בו מעשה נקרא, ואין לוקין עליו.

וכבר העיר המנ"ח, שדעת המ"מ (שכירות יג, ב) גבי חסמה בקול להיפך, דכיון דמשכחת לה ללאו עם מעשה, שוב לוקין אף בלי מעשה, ע"ש.

ואכן צ"ע לומר כן, דהא כתב הרמב"ם (חמץ ומצה א, ג) וז"ל, אינו לוקה משום לא יראה ולא ימצא, אלא א"כ קנה חמץ בפסח או חימצו כדי שיעשה בו מעשה, אבל אם היה לו חמץ קודם הפסח ובא הפסח ולא ביערו וכו', אע"פ שעבר על שני לאוין אינו לוקה, מפני שלא עשה בו מעשה.

הרי מבואר בהרמב"ם דכל לאו אע"פ שיכול לעבור לעבור בלי מעשה ואשר אז ודאי אין לוקין עליו, מ"מ כשיעבור עליו עם מעשה חשיב שפיר כיש בו מעשה ולוקה, והחינוך עצמו הביא לדברי הרמב"ם הללו במצוה יא, יעו"ש. ובהכרח צריך לחלק, (וכ"כ בשער המלך), בין הך דבל יראה ובל ימצא, לההיא דשלא לעבוד בע"ע עבודת בזיון. דדוקא היכא שבאותו אופן שעובר עליו עם מעשה יכול לעבור עליו בלי מעשה, בזה אין לוקין. אבל בבל יראה אופן עבירת הלאו עם מעשה ואופן עבירת הלאו בלי מעשה, ב' אופנים שונים ניהו, ואותו אופן שעובר עם מעשה, היינו אם אין לו חמץ, אינו יכול לעבור בלי מעשה שהרי צריך הוא לקנות או לחמץ העיסה, ולכן לוקה.

ולפי"ז בעניינינו בלאו דלפנ"ע, נהי דחלק הלאו של משיאו עצה רעה שייך לעבור בלי מעשה, מ"מ החלק של מכשילו באיסור כמו מושיט לו כוס יין וכדומה, ודאי יש אופנים שלא שייך שיעבור עליו בלי מעשה, ודמי ממש לההיא דחמץ בפסח שבקנה חמץ או חימצו בידים לוקה, וא"כ למה לא ילקה.

מתי עובר על לפני עור בשעה שיעץ או בשעה שנכשל

ויתכן לומר בזה ע"פ שאלה הנדונה באחרונים (שדי חמד מערכת ו, אות כו, סי' יט) האם מיד כשהשיאו עצה רעה עובר בלאו, א"נ מיד כשנתן לו את דבר העבירה, או דנימא דאינו עובר עד שלמעשה הוזק מכח אותו עצה רעה, או נכשל מחמת אותו סיוע לדבר עבירה.

והנה איתא במועד קטן (יז, א), שפחה של בית רבי חזיתיה לההוא גברא דהוה מחי לבנו גדול, אמרה ליהוי ההוא גברא בשמתא, דקעבר משום ולפני עור לא תתן מכשול" ופרש"י דכיון דגדול הוא שמא מבעט באביו והו"ל איהו מכשילו, ע"ש. ומשמע דמיד כשהכה לבנו הגדול קעבר אלאו אף קדם שביעט באביו ולכן אמרה שהוא בשמתא, א"כ יש להוכיח שבעצם נתינת המכשול כבר עבר אף שעדיין לא נכשל.

ומאידיך בקידושין (לב, א) איתא רב הונא קרע שיראי באנפי רבה בריה, אמר איזול איחזי אי רתח אי לא רתח. ופריך ודלמא רתח וקעבר אלפני עור לא תתן מכשול, ומשני דמחיל ליה ליקריה. הרי משמע מזה שעד שלא ירתח בנו, לא עבר אלפני עור, ולא סגי בנתינת המכשול גרידא.

וגם מלשון הרמב"ם בפירושו למסכת תרומות (ו, ג) שכתב וז"ל, אבל הוא עובר על הכתוב שאמר ולפנ"ע לא תתן מכשול, אם היה הוא סיבה לעבור העבירה, יש לדקדק דדוקא כשנכשל בגלל חברו הוא דקעבר בלפנ"ע, דאל"ה הרי דאכתי אינו בגדר סיבה לעבור עבירה, ע"ש.

ומעתה נראה שלפי הצד שאינו עובר אלפנ"ע עד שיכשל חברו בפועל, יש מקום ליישב אמאי חשבינן לה לאו שאין בו מעשה, דהא עיקר הלאו הוא רק במה שחברו נכשל והוזק ולא במה שהוא הכשילו, וא"כ הרי אין המעשה שלו עיקר הלאו, ולפיכך לעולם נחשב שעובר על האי לאו בלי מעשה.

דרך אגב יש להעיר בדברי התוס' (שם) שכתב וז"ל, וצריך לומר שהודיעו קודם לכן, שלא יהיה כמו נתכוון לאכול בשר חזיר ועלתה בידו בשר טלה, דאמר בפ' בתרא דצריך מחילה וכפרה. ולפי"ז מפורסם בשם הגרש"ז אויערבאך זצ"ל, דהיכא שמזדמן לאשה להיות ביחד עם איש בחדר אחד, באופנים שאין משום איסור יחוד, כגון שבעלה בעיר,

שצריכים להודיע זאת להאיש, שאם לא ידע הרי אע"פ שלפי האמת אין איסור, אך הוא בכלל נתכוון לאכול בשר חזיר כו' דצריך מחילה וכפרה.

ולפי"ז היכא שרוצה בעה"ב לבחון את הפועל שלו אם הוא איש נאמן או רמאי, ומשאייר כסף בגלוי באופן שניתן לגנבו בקלות, אך מפקירו מלכתחלה, כך שאם הפועל יקח את הכסף לא יהיה בכלל גנב. אסור לעשות כן מטעם דסו"ס אם יקחהו הפועל מידי נתכוין לאכול בשר חזיר לא יצא, ויצטרך מחילה וכפרה ואסור להכשילו גם בה].

אי הוי לאו שבכללות

הרמב"ם (שורש ט) מדבר אודות לאו שבכללות וכך כתב, אמנם כשהיה לאו אחד כולל ענינים רבים, הנה אז ימנה הלאו שהוא לבדו לא כל הענינים שיכלול אותם הלאו ההוא, וזהו לאו שבכללות שאין לוקין עליו. ויעויין שם שהביא דוגמא לזה מהלאו דלא תאכלו על הדם, ועוד הביא דוגמא ללאו שבכללות מלאו דלפני עור לא תתן מכשול, וכתב הטעם כי הוא גם כן כולל ענינים רבים כמו שנבאר.

והנה בפשוטו מש"כ שהוא כולל ענינים רבים כמו שנבאר, היינו שהוא כולל הן האיסור להשיאו עצה שאינה הוגנת לו, והן האיסור לסייעו או להכשילו בדבר עבירה, וכמו שביאר בסה"מ (לאוין רצט) ובמשנה תורה (רוצח יב, יג).

אכן מדברי הריטב"א ביבמות (פד, ב) נראה ביאור אחר, דהנה פריך בגמ' שם והא מהכא נפקא לן - אזהרה לפסולות מלינשא לכשרים כהנים - מדרב יהודה אמר רב נפקא דאר"י א"ר וכן תנא דבי רבי ישמעאל איש או אשה כי יעשו מכל חטאת האדם, השוה הכתוב אשה לאיש לכל עונשין שבתורה. והק' הראשונים בלא"ה תיפו"ל משום ולפנ"ע לא תתן מכשול. ובריטב"א שם תירץ וז"ל, דאי משום ההוא כיון שאינו מיוחד לאיסור זה, ולא כולל הוא בכל מצוות התורה - פי' והו"ל לאו שבכללות ואינו לוקה עליו - אבל מהא דר"י נפקא שיהא לאו פסולי כהונה מיוחד בנשים כמו באנשים ללקות עליו. הרי לן להדיא דהטעם דחשיב לפנ"ע לאו שבכללות הוא משום שכולל לכל מצוות התורה. וכן מדויק לשון הרמב"ם שכולל ענינים רבים, ואם איתא אינו אלא שני דברים, עצה שאינה הוגנת והכשלה בעבירה.

ולכאורה צ"ע למה יחשב מפני זה ככולל ענינים רבים, הרי אין כאן אלא איסור אחד והוא שלא להכשיל חברו בדבר עבירה, ומה ששייך בכמה אופנים, אינו סיבה שיחשב ללאו שבכללות. הגע בעצמך הרי ל"ט מלאכות אסורות בשבת משום לאו דלא תעשה כל מלאכה, הכי נחשב ללאו שבכללות משום שהוא כולל מלאכות הרבה, הא פשוט דכיון שכולם אינם אסורין אלא מפני שם איסור אחד של לא תעשה כל מלאכה לא הו"ל לאו שבכללות, ולכאורה ה"ה בענינינו.

ונראה דצריך לבאר זאת על פי היסוד שהובא בריש דברינו, שבלאו דלפני עור ישנם ב' ענינים, הא' גדר של גרמא בנזיקין, שלא להזיק ולהכשיל חברו בעצה שאינה הוגנת ובדבר איסור. ועוד יש גדר נוסף של איסור, שלא להכשיל ולהאכיל את חברו באיסור, דכמו שאסור לו בעצמו להיכשל ולאכול אותו דבר איסור. וזהו איסורא דרמי על המאכיל עצמו, דכמו שאסור לו לאכול ולעבור אותו איסור בעצמו, כך אסור לו להאכיל ולהכשיל אחרים בהאי איסורא.

ומעתה נראה דלפי גדר זה בלאו דלפנ"ע, יש לנו לומר שבכל איסור שמכשיל את חברו, יש בהכשלתו שם של אותו איסור שהוא מכשילו. ולפיכך הוא כולל ענינים רבים ושפיר הוי לאו שבכללות. ולא דמי כלל לל"ט מלאכות בשבת, דהתם כולם אינם אלא שם איסור אחד של לא תעשה כל מלאכה, משא"כ בלפנ"ע, בכל איסור ואיסור שהוא מסייע ומכשיל בו את חברו, הרי הוא עובר מכל לפנ"ע בשם איסור מיוחד של אותו האיסור.

יהרג ואל יעבור באיסור לפני עור

ובחקירה זו אפשר לבאר מחלוקת בעל המאור והרמב"ן (סו"פ בן סורר), אם יש דין של יהרג ואל יעבור בג' עבירות החמורות, היכא דמכוון העכו"ם להנאת עצמו. דהבעה"מ סובר דשרי לעבור, וראיתו מהא דמקשה הגמ' (שם עג, ב) הני קוואקי ודימוניקי - פרש"י כלי נחושת שנותנין בהם גחלים, גבוהין הן ועומדין לפני מלכים - היכי יהבינן להו - פרש"י שהיו נוטלין אף מבית ישראל בעל כרחם ולא מסרי נפשייהו אקדושת השם - הלא חק עבודת כוכבים הוא - אלא ע"כ משום דהנאת עצמן שאני. הרי דגם בע"ז מותר לעבור היכא דהוי להנאת עצמן.

אך הרמב"ן חולק וסבר שבע"ז אף להנאת עצמן הוי דינא דיהרג ואל יעבור, ומקוואקי ודימוניקי אין ראייה דשאר עבירות נינהו ואין איסורן משום לאוי ע"ז, אלא משאר חייבי לאוין שבתורה הן, משום ולפני עור לא תתן מכשול.

ונראה מבואר בזה, דנחלקו בעה"מ ורמב"ן בגדר לאו דלפנ"ע, האם יש בו חילוקי שמות, דהיינו שאם מכשילו באיסור עריות יש כאן שם איסור ערוה, וחייב למסור עליו נפשו. או"ד שאין כאן אלא שם כללי שהוא מכשיל חברו בעבירה, ואין חילוק בין אם מכשילו בעריות או שמכשילו באסור בשר בחלב, שם האיסור הוא שמכשילו, ומה"ט אפילו אם מכשילו בעריות אינו צריך למסור נפשו.

אכן בש"י הרמב"ן גופא יש להעיר, דהנה בקובץ הערות (בהשמטות בסוף הספר אות טו) הביא לדברי הרמב"ן ריש פרק יש מותרות ביבמות (פד, ב) שכתב בחד תירוץ, (ליישב קושיית הראשונים שאפילו אם נשים אינן מצוות על איסור פסולי כהונה, תיפו"ל שעוברות על לפנ"ע), דבאיסורי כהונה אם לא היו הנשים מוזהרות לא היו עוברות גם בלאו דלפני עור. ביאר הדבר דאם לא היו הנשים מוזהרות אז לא הווי חשיבי בני חיובא, ולא היה נוהג בהן גם הלאו דלפנ"ע. וכתב שם בקוה"ע, דכל זה הוא אי נימא שלאו דלפנ"ע הוא מאביזרייהו של האיסור עצמו, אבל אי נימא דהוא איסור כללי בפני עצמו, א"כ אין מקום לחלק בזה, דמה בכך דאינן בני חיובא באיסור עצמו הלא כלפי לפני עור מיהת כן הווי בני חיובא.

ולכאורה נראה דזה סותר למה שנתבאר לן בדברי הרמב"ן בגדר איסורא דלפנ"ע. מיהו המעיין בדברי הרמב"ן שם ריש פ' יש מותרות יראה שמטעם לאו שאינו שוה בכל אתי עלה, דכי האי לאו ליכא לפנ"ע, ולא שאם אינן מוזהרות באיסור ליכא לפנ"ע, וז"ל הרמב"ן ואפי' משום ולפנ"ע לא תתן מכשול נמי י"ל דגבי איסור השוה בכל כתיב, אבל לאו שאינו שוה בכל הו"א אינו נוהג בהן לא מחמת עצמן ולא מחמת אנשים.

לפני עור כלפי נכרי

על פי האמור נראה ליישב נמי קושיית המנ"ח על החינוך שכתב וז"ל, שלא להכשיל בני ישראל לתת להם עצה רעה, אמאי כתב בני ישראל דווקא, הלא גם לגוי איכא לאו דלפנ"ע, כמבואר בהמשך דבריו גופא. ומפורש הוא בגמ' (ע"ז ו, ב ועוד) דלפנ"ע כולל שלא יושיט אבר מן החי לבן נח. ולשון הרמב"ם (רוצח יב, יד) כל המכשיל עור ולא כתב דוקא ישראל, ע"ש שהניח בצ"ע.

אכן לפי הנ"ל יש ליישב, דהא דאיכא לאו דלפנ"ע גם בגוי, הוא רק ענין וגדר האיסור שרמי על המכשיל גופיה, דכי היכי שאסור לו לעבור איסור בעצמו אסור לו לסייע לאחרים לעבור, והמכשיל הוי כחוטא, אבל גדר האיסור של גרמא בנזיקין, שבמה שמכשיל אחרים גורם להם נזק, נראה שזה נאסר רק כלפי ישראל ולא כלפי גוי, דהא האי איסור הוא מגדר בין אדם לחברו, וכל עניני בין אדם לחברו שייכי בין ישראל לישראל חבריו ולא בינו לגוי. לא כן גדר האיסור דדיינינן את המחטיא כחוטא, שהוא מגדר בין אדם למקום, וכאמור שהרי הוא איסור שרמי על המכשיל גופיה כאילו הוא עצמו עושה איסור זה, ואיסור זה שפיר איכא למידן גם כשמכשיל גוי כמו כשמכשיל ישראל, שהרי סו"ס הוא מידי דאיסורא אף כלפי הגוי.

ולכן כ' החינוך שלא להכשיל ישראל, אע"פ שבהמשך דבריו כתב שהוא נוהג גם כלפי גוי, משום דבתחילת דבריו מיירי במכשילו בעצה שאינה הוגנת, דלא שייך אלא בישראל ולא בגוי. ומשמע שם שזה עיקר האיסור.

בשיטת האמונת שמואל באיסור לפני עור

כבר הזכרנו לעיל את שיטת האמונת שמואל, דכל היכא שהדבר מותר להמכשיל אין הוא מוזהר על לפני עור שלא להכשיל אחרים.

והנה האחרונים (פרמ"ג שושנת העמקים כלל י) הקשו על דבריו ממקומות שונים, ונביא למקצתם.

(א) מדברי התוס' (חגיגה יג, א) גבי הא דאסור ללמד תורה לגוי דכתיב לא עשה כן לכל גוי, שהקשו דתיפו"ל משום לפנ"ע, דגוי הלומד תורה חייב מיתה, כמבואר בסנהדרין (נט, א). הרי דהבינו דאע"פ שהישראל לא נאסר בלימוד התורה, ואדרבה מצווה הוא ללמוד, מ"מ עובר על לפנ"ע במה שלומד עם הגוי. ודלא כשיטת האמונת שמואל.

(ב) עוד הקשו מדברי התוס' (ב"מ י, ב ד"ה דאמר) גבי כהן האומר לישראל קדש לי אשה גרושה, דמבואר בדבריהם

שאם יקדש לכהן אשה גרושה, עבר האי שליח אלפנ"ע אע"פ שלישראל עצמו מותר לישא גרושה, ולדברי האמונת שמואל, הרי כל היכא שהוא אינו מוזהר אינו עובר אלפנ"ע.

ג) עוד הקשו מדברי הראשונים ביבמות (פד, ב) שהזכרנו לעיל, שהקשו דתיפו"ל שפסולות אסורות לינשא לכהנים משום לפנ"ע. הרי שאע"פ שלהמכשיל עצמו הוא מותר, מ"מ רצו לאסור משום לפנ"ע, וזהו דלא כשיטת האמונת שמואל.

ובשו"ת אחיעזר (ח"ג סי' פא) רצה ליישב דברי האמונת שמואל, דדוקא היכא שאינו אלא מושיט האיסור לחבירו בזה היכא דאינו בר חיובא אינו עובר משום לפני עור, משא"כ היכא שנגמר האיסור על ידו, וצ"ע.

וכדבריו כתב גם בעל הפרמ"ג בספרו שושנת העמקים (כלל י) בשם שו"ת בני חייא דיש לחלק בין מושיט לו כוס יין לנזיר בעינן שיהא אסור להמכשיל, ובין כשמאכילו בידים עובר אף שאין אסור לו, ומלמדו תורה כמאכילו בידים דמי. ולפי"ז בכהן דאמר לישראל קדש לי גרושה דהוי כמאכילו בידים שעל ידו נגמר הקידושין עובר על לפנ"ע גם לפי האמונת שמואל. אבל כתב הפרמ"ג שחילוק זה לא ידענא מנלן לומר כן. הרי האמונת שמואל ס"ל שאין האיסור אלא על מי שהוא עצמו שייך באיסור, והיינו שס"ל שהאיסור להאכיל הוא סניף בהאיסור לאכול, א"כ מה בכך שמסייע בעצם האיסור, ודו"ק.